

TOOS STRENG\*

## Fictie, waarheid en verdrinking

Het Rijnlandse en het Angelsaksische genre-systeem voor verhalend proza in de negentiende eeuw

*Abstract* – Genres help readers to decide what to read and how to read it. This article researches which aspects were highlighted by the genre designations in the (sub)titles of the circa 6700 original Dutch and translated novels, published in the Netherlands between 1790 and 1899. It turns out that the labels (among others) indicated where to place the text on the scale of truth versus invention. This is shown by an analysis, firstly of the meaning of the genre designation ‘historical novel’ and, secondly, by the way Dutch publishers dealt with genre-designations in the titles of translated novels. Moreover, these cases show a substantial difference between the Dutch and German genre system on the one hand and the Anglo-Saxon genre system on the other, a distinction that is lost when around 1900 the concept of ‘fiction’ became common in the Netherlands.

### 1 Ter inleiding

Wie vraagt welk leesvoer er in de vakantiekofter gaat, krijgt twee soorten antwoorden: sommige lezers noemen auteurs (de verzamelde Proust, de laatste Houellebecq, de nieuwe van Grunberg), de meesten antwoorden echter in een categorie: een paar spannende boeken, een historische roman, de nieuwe *Linda* en een paar andere glossy's, of ‘wat boekies’, een verzamelterm voor het type tijdschriften dat een ander publiek ‘roddelbladen’ noemt. Leesvoorkeuren worden vaak uitgedrukt in dergelijke categorieën en auteurs en uitgevers zullen er door opmaak, papierkeuze, omslagontwerp en de blurb (de tekst op het omslag) alles aan doen de lezers op het juiste spoor te brengen. Neem de ‘streekroman’: daarbij rijst direct het beeld van een bepaald formaat boeken met harde kaften, een relatief groot en vet lettertype, dikkig papier en een bepaald soort in pasteltinten uitgevoerde illustratie op het omslag, dat zich in ontwerp en uitvoering nadrukkelijk onderscheidt van uitgaven van uitgeverijen als Van Oorschot of Athenaeum.

Tot ver in de negentiende eeuw gebruikten uitgeverijen dergelijke communicatiemiddelen niet voor romans. Romans verschenen vrijwel uitsluitend in één formaat (groot octavo) en niet gebonden: aanvankelijk in losse katernen, later veelal ingenaaid en in een zeer kwetsbaar dun-papieren omslag dat niet voor de eeuwigheid was bedoeld en door de koper moest worden vervangen door een band van eigen keuze. Pas in het laatste kwart van de eeuw kozen uitgeverijen tussen uiteenlopende kwaliteiten papier. Toen kwam ook de industriële boekband in zwang, dat wil zeggen: *prefab* boekbanden waarop de uitgever nog slechts de titel

\* De auteur, die Erica van Boven dankt voor haar kritische lezing, is als gelieerd onderzoeker verbonden aan het Departement Geschiedenis, archeologie en regiostudies van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

en de auteur hoefde te drukken (Streng 2011b). Dergelijke industriële boekbanden werden vooral gebruikt door uitgeverijen van lager allooi. Het onderscheiden en benadrukken van de kwaliteit, zowel van het boek als van de uitgeverij, door aandacht te besteden aan een op de roman toegespitst ontwerp en een specifieke uitvoering werd bij de betere uitgevers voor romans pas gebruikelijk in het laatste decennium van de negentiende eeuw. Ernst Braches' studie *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903. Een studie in Art-Nouveau* getuigt van die ontwikkeling.

Maar ook negentiende-eeuwse uitgeverijen moesten duidelijk maken wat voor soort werk de lezers konden verwachten. Impliciete genre-aanwijzingen waren ook toen belangrijk. De naam en faam van een uitgeverij telde mee en ook de reputatie van een auteur kon belangrijke aanwijzingen geven: als er Walter Scott, Charles Dickens of Bosboom-Toussaint op de titel stond, wisten de lezers wat ze ongeveer konden verwachten. Ook het land van herkomst was belangrijk (een 'uit het Fransch' vertaalde roman deed iets anders vermoeden dan een 'uit het Engelsch' of 'uit het Duitsch' vertaald werk), de reeks waarin een werk verscheen kon de verwachtingen sturen, zoals ook het geslacht van de auteur de verwachtingen beïnvloedde.<sup>1</sup> Daarnaast gebruikten auteurs en uitgeverijen een middel dat in de twintigste eeuw sterk aan belang heeft ingeboet: de titel, in het bijzonder de ondertitel. Je hoeft de hierna genoemde werken niet te kennen om ze direct als pre-twintigste-eeuws te kunnen kwalificeren: *Kornelia. Een burger-roman. Gevolgd naar de natuur. In brieven* (1794); *De valsche voogd. Een familie-tafereel. Oorspronkelijke roman* (1853); *Thomas Bergman. Eene familiegeschiedenis uit het laatst der vorige eeuw* (1855); *Ernst van Degensteyn, of de onnatuurlijke broeders. Een bladzijde uit de geheimen van Amsterdam. Oorspronkelijke roman* (1875); *De nachtraven. Een verhaal uit onze dagen* (1884). *In dienst. Schetsen naar het leven* (1886); *De goeie Jo. Een roman uit het Indische leven* (1893). Hoe informatief de ondertitels zelfs anno 2014 zijn, blijkt wanneer je bij bovengenoemde titels de ondertitels wegdenkt. In de loop van de twintigste eeuw, toen er andere middelen kwamen om de aard van het werk te verduidelijken, werden expliciete genre-aanduidingen steeds minder gebruikt. In het literaire domein kom je uitsluitend de aanduiding 'Verhalen' nog vaak tegen. Blijkbaar bestaat er duidelijk onderscheid tussen liefhebbers van korter proza en lezers die houden van werk van langer adem.<sup>2</sup> Dat het brede leespubliek behoefte heeft aan meer gegevens valt af te lezen aan de beeldlogo's (kasteel = historische roman, pistool = detective; hoofd = psychologische roman) die openbare bibliotheken op de rug van boeken plakken.

Genres zijn en waren een belangrijk communicatiemiddel tussen lezers, schrijvers en uitgevers. Ik beschouw 'genres' en genre-aanduidingen hier dus niet als

1 Zie over het belang van de brontaal Oosterholt 2012 en Streng 2012b; over het belang van de reputatie van uitgeverijen: Streng 2012a; over het belang van reeksen: Kuitert 1993; over het belang van het geslacht van de auteur op de leesverwachtingen: Van Boven 1992 en Streng 1997.

2 Vooralsnog aan de rand van het literaire domein zien we sinds een jaar of vijftien de opkomst van de 'literaire thriller', een door uitgeverijen uitgevonden term die als marketingtool overdadig wordt ingezet en blijkbaar voldoet aan de behoeften van bepaalde lezersgroepen. In bibliotheekcatalogi is niet af te lezen hoe vaak de aanduiding wordt gebruikt in de tekst op het omslag, de wikkels of in advertenties, maar uit [www.worldcat.org](http://www.worldcat.org) blijkt dat deze aanduiding in de jaren negentig van de twintigste eeuw alleen als serie-naam werd gebruikt en in 2000 voor het eerst als ondertitel verscheen. Daarbij laat ik buiten beschouwing dat Cees en W.F.B. Buddingh in 1978 bij Elsevier de vertaling van Tom Sharpe's *The great pursuit* uitbrachten als: *De grote achtervolging. Een literaire thriller*.

classificatiemiddelen van teksten.<sup>3</sup> Met Fowler (1982: 37-38) behandel ik genres als functionele communicatiemiddelen, die een lezer gebruikt als leeswijzer, overigens niet alleen om voorkeuren te ordenen maar ook bij de keuze van een bepaalde lees- en interpretatiewijze. Daarbij is de genre-aanduiding slechts één van de middelen. Naast impliciete en expliciete genreaanwijzingen, als formaat, uitgever, auteur en papierkeuze, zijn de tekst-interne aanwijzingen namelijk minstens zo belangrijk. Wanneer, bijvoorbeeld, een verhaal begint met ‘Er was eens’ weet iedere min of meer ervaren lezer dat hij een sprookje mag verwachten.

Naarmate de negentiende eeuw verstreek, daalde het aantal ondertitels en werden zowel de hoofd- als de ondertitels van romans korter, maar ze bleven een belangrijk informatiedrager.<sup>4</sup> De kern van de ondertitel was veelal de genre-aanduiding. In deze bijdrage draait het om de vraag welke aspecten door de genre-aanduidingen naar voren werden gehaald: wat vonden negentiende-eeuwse lezers(groepen) zo belangrijk dat ze het op voorhand wilden weten?

Uit eerder onderzoek is gebleken dat de term ‘roman’ in de negentiende eeuw niet simpelweg duidde op ‘verhalend proza van zekere omvang’ maar impliceerde dat het ging om een verhaal waarvan de kern werd gevormd door een liefdesgeschiedenis met goede afloop. De auteur/uitgever die de Nederlandse lezer bij voorbaat duidelijk wilde maken dat de liefde níet de hoofdrol speelde, koos voor een genre-aanduiding die nu met korter prozawerk wordt geassocieerd als ‘verhaal’, ‘novelle’, ‘schets’ of ‘tafereel’ (Streng 2013).

De termen ‘roman’ en ‘romantisch’ hadden echter nog een ander betekenisaspect dan ‘liefdesgeschiedenis met goede afloop’: deze expliciete genre-aanduidingen werden in de ondertitel ook, en vaak tegelijkertijd, gebruikt om aan te geven dat het om een verzonnen verhaal ging.<sup>5</sup> Met aanduidingen als ‘roman’, ‘romantisch tafereel’ of ‘schets’ werd aangegeven waar de lezer de tekst moest plaatsen op de schaal waarvan de uitersten werden gevormd door verdichting enerzijds en waarheid anderzijds. Met ‘romantisch tafereel’ of ‘historisch-romantisch tafereel’, bijvoorbeeld, werd uitgedrukt dat het werk niet louter aan de fantasie was ontsproten, maar tevens het resultaat was van studie en waarneming. Hoe zwaar dit criterium woog in het Nederlandse negentiende-eeuwse genre-systeem zal ik illustreren aan de hand van twee casussen: ten eerste door een analyse van de negentiende-eeuwse betekenis van de genre-aanduiding ‘historische roman’; ten tweede door te tonen hoe Nederlandse uitgevers omgingen met de buitenlandse genre-aanduidingen in de titels van vertaalde romans. Uit de analyses blijkt bovendien dat de oppositie waarheid-verdichting alleen fundamenteel was voor het

3 Die classificaties betreffen soms details – bijvoorbeeld de vraag of het optreden van historische personen een noodzakelijke voorwaarde is om een roman een historische roman te mogen noemen (Heirbrant 1995: 94-95) – maar er zijn ook alomvattende systemen opgezet waarin teksten van alle tijden en plaatsen werden ondergebracht (Fowler 1982: 235-255).

4 In het totaal verschenen er in Nederland tussen 1790 en 1899 1920 oorspronkelijk Nederlandstalige romans; ruim de helft ervan (1157 titels) hebben een ondertitel. Dit onderzoek is gebaseerd op Database Streng (peildatum december 2012). Als werkdefinitie voor een roman is genomen: voor volwassenen geschreven, zelfstandig verschenen verhalend proza van ten minste honderd bladzijden. Zie over de opbouw van deze database en de selectie van het materiaal: Streng 2011a: 140-141. De Database zal openbaar worden gemaakt zodra de financiële middelen daartoe zijn gevonden.

5 Zie over dit dubbele betekenisaspect Streng 2013, in het bijzonder de paragrafen ‘De roman als verdichting’ en ‘De roman en de liefde’.

Nederlands- en Duitstalige genresysteem voor verhalend proza en dat dit Rijnlandse model wezenlijk verschilde van het Engelstalige genresysteem, ten minste in de negentiende eeuw. Ten slotte schets ik hoe, aan het einde van die eeuw, met de opkomst van het concept ‘fictie’, de oppositie waarheid versus verbeelding haar centrale plaats in het Rijnlandse genre-systeem verloor.

## 2 De historische roman

Het in het najaar van 2012 op internet verschenen *Algemeen letterkundig lexicon* omschrijft een historische roman als: ‘Subgenre van de roman, waarvan het hoofdbestanddeel van de stof ontleend is aan een periode die voor de auteur ervan tot het verleden behoort’.<sup>6</sup> Het *Lexicon* gebruikt Drops omschrijving van de historische roman maar had willekeurig welke andere studie kunnen gebruiken (Drop 1979<sup>4</sup>). In literatuurhistorische werken wordt altijd ‘de verleden tijd van de handeling’ als minimale voorwaarde genoemd om een roman een historische roman te mogen noemen (Heirbrant 1995: 95). Dat de stof aan het verleden is ontleend, was volgens de negentiende-eeuwse opvatting echter niet doorslaggevend. Neem de volgende oorspronkelijk Nederlandse romans, voorafgegaan door het jaar van verschijnen.

1831: *De marketentster van het Hollandsche leger. Een geschiedkundig tafereel uit den laatsten veldtocht.*

1878: *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam. Geschiedkundige roman.*

1898: *Dreyfus, de martelaar van het Duivelseiland. Geïllustreerde historische roman.*

Er werd in de negentiende eeuw in Nederland heel wat gebakkeleid over de historische roman, maar opmerkelijk genoeg ontlokt de typering ‘historische roman’, ‘geschiedkundig tafereel’ of ‘historisch romantisch verhaal’ voor werken die in het zeer nabije verleden of zelfs in het heden spelen bij de tijdgenoten geen enkel commentaar.<sup>7</sup> Bij de eerstgenoemde titel kun je nog stellen dat de Belgische omwenteling van 1830-1831 door de auteur werd beschouwd als een afgesloten en definitief tot het verleden behorende historische gebeurtenis, maar dat argument gaat niet op voor de ‘Geschiedkundige roman’ *Licht- en schaduwbeelden uit het hedendaagsch Amsterdam* en ook niet voor de laatstgenoemde roman over Dreyfus. Die zat in 1898 immers nog opgesloten in de Franse straffkolonie Duivelseiland en zou pas in september 1899 amnestie krijgen.<sup>8</sup> De aanduiding ‘historische’ of ‘geschiedkundige roman’ werd dus door Nederlandse auteurs in de negentien-

6 [http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01\\_01/dela012alge01\\_01\\_00941.php](http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00941.php). Geraadpleegd: 4-12-2012.

7 Als gezegd: in de negentiende eeuw werden naast de term ‘roman’ ook ‘tafereel’, ‘verhaal’ en dergelijke gebruikt. In het hiernavolgende gebruik ik – aansluitend bij het negentiende-eeuwse taalgebruik – de term ‘historische roman’ als overkoepelend begrip.

8 De Franse jood Dreyfus was in januari 1895 tot levenslang veroordeeld wegens landverraad. In januari 1898 stelde de Franse romanschrijver Émile Zola de veroordeling aan de kaak. De beroering die op Zola’s ‘*J'accuse*’ volgde (en de Nederlandse auteur tot de roman inspireerde) leidde anderhalf jaar later tot Dreyfus’ amnestie.

de eeuw gebruikt voor romans die volgens de nu gangbare opvattingen niet als zodanig mogen worden geclassificeerd.

Niet de stofkeuze (heden of verleden) was doorslaggevend bij het gebruik van de aanduiding 'historische roman' maar de verhouding tot de werkelijkheid. Volgens de negentiende-eeuwse opvatting stond een 'historische roman' op de schaal waarheid-verdichting zo dicht bij de 'waarheid' als in een roman maar mogelijk was – ten minste in het Nederlandse en Duitse taalgebied. Een vergelijking tussen het gebruik van de term 'historische roman' in het Engelse taalgebied enerzijds en in het Duitse en Nederlandse taalgebied anderzijds, brengt belangrijke verschillen aan het licht.

Naar de Duitstalige historische romans is baanbrekend werk gedaan binnen het in 1997 afgesloten *Projekt Historischer Romane*, dat gegevens heeft verzameld over de Duitstalige historische roman vanaf het einde van de achttiende eeuw tot 1945. In beginsel is geselecteerd op werken die spelen voordat de auteur is geboren, maar als een soort buitencategorie zijn ook werken opgenomen die in de titel als 'historische Roman' of 'Geschichtsroman' werden aangeduid. In de negentiende eeuw werd de term 'historische roman' in het Duitse taalgebied namelijk op dezelfde manier gebruikt als in het Nederlandse. Dit zien we bijvoorbeeld bij *Der Weltbürger. Ein historischer Roman aus den Jahren 1830-1832* (1839); *Bilder aus dem orientalische Kriege. Eine Folge historischer Romane aus unseren Tage* uit 1856, een trilogie tegen de achtergrond van de Krimoorlog, of *Eugenia oder die Geheimnisse der Tuilerien. Historisch-romantische Erzählung aus Frankreichs Neuzeit* (1872), waarin de hoofdrol is toebedeeld aan Eugénie de Montijo, getrouwd met Napoleon III en tussen 1853 en 1871 de keizerin der Fransen.<sup>9</sup>

In Engelstalige titels werd (en wordt) de aanduiding 'historical novel' niet gebruikt voor romans die in het heden of het recente verleden spelen. Wanneer de aanduiding 'historische roman' of een variant ervan, zoals 'historisch romantisch verhaal', voorkomt in de (onder-)titel van de Nederlandse uitgave van werken die in het heden of het recente verleden spelen, is het een toevoeging van de Nederlandse uitgever/vertaler. Enkele voorbeelden:

[Anon.] [E. Smallwood], *Manuella, de dochter van de scherpregger. Geschiedkundige tafereelen uit de tegenwoordige Spaansche onlusten*. 1837. Vertaling van: *Manuella, the executioner's daughter. A story of Madrid*. 1837.

Ann S. Stephens, *Mahaska, of de wraak eener Indiaansche. Historische tafereelen uit de wouden van Canada*. 1866. Vertaling van: *Mahaska, the Indian princess. A tale of the six nations*. 1863.

Er waren dus duidelijke verschillen tussen het genresysteem in het Nederlandse en Duitse taalgebied enerzijds en die in het Engelse taalgebied anderzijds. Terwijl met 'historical novel' werd uitgedrukt dat de roman in het verleden speelde, benadrukten 'Historische Roman' en 'historische roman' dat het verhaal niet louter verzinsel was.

<sup>9</sup> Overigens is alleen de eerste van de genoemde drie titels opgenomen in de database van het Projekt Historischer Romane.

### 3 Nederlandse, Duitse en Engelse genre-aanduidingen

Bij vertaald werk was het de taak van de Nederlandse uitgever ervoor te zorgen dat de Nederlandse lezer afdoende werd voorgelicht. Dat de Nederlandse uitgeverijen deze taak serieus namen, blijkt bij een vergelijking tussen de titels van vertaalde werken en die van de brontitels. Dan blijkt bovendien dat de verschillen tussen het Rijnlandse en het Angelsaksische systeem niet beperkt bleven tot de betekenis van de genre-aanduiding 'historische roman' maar golden voor 'roman' in het algemeen.<sup>10</sup>

De belangrijkste genre-aanduidingen die in de negentiende eeuw in Nederland voor romans werden gebruikt zijn 'roman', 'verhaal', 'tafereel'/'taferelen', 'schets'/'schetsen' en 'novelle' (Streng 2013), dus naast 'roman' ook aanduidingen die nu met korter proza worden geassocieerd.<sup>11</sup> In de 'Bijlage' worden de belangrijkste genre-aanduidingen in de titelbeschrijvingen van Duitse en Engelse bron teksten vergeleken met de termen in de Nederlandse vertaling. Daarna volgen de tabellen met een 'omgekeerde' vergelijking, namelijk die tussen de genre-aanduidingen in de titels van de Nederlandstalige werken en die in de oorspronkelijke uitgaven.

Bij het vertalen van Duitstalige romans volgden de Nederlandse uitgevers veelal getrouw de oorspronkelijke hoofdtitel. Met de genre-aanduidingen in de ondertitels werd echter los omgesprongen. Nederlandse uitgevers namen alle vrijheid en genre-aanduidingen werden gewijzigd, weggelaten of toegevoegd, en dat terwijl de Nederlandse terminologie toch dicht tegen de Duitse aanlag (Roman = roman; Erzählung = verhaal; Novelle = novelle; Gemählde ≈ tafereel; Bild ≈ schets). Die overeenkomst was echter deels oppervlakkig. In Duitsland werd een levendige discussie gevoerd over de aard van de novelle in vergelijking met die van de roman. Die discussie werd in Nederland echter langs andere lijnen gevoerd (Streng 2013: 161-163). Tegen die achtergrond is het begrijpelijk dat Nederlandse uitgevers de in vijftig Duitstalige titels aangetroffen term 'Novelle' slechts elf keer overnamen terwijl Nederlandse uitgevers in zes gevallen de term 'novelle' aan een uit het Duits vertaald werk toevoegden. Het Duitse 'Roman' werd slechts in zo'n vijftig procent van de Nederlandse titels overgenomen, terwijl Nederlandse uitgevers bij ruim honderd titels de term 'roman' toevoegden.

10 Het totale corpus van eerste drukken van romans tussen 1790 en 1899 bevat 6745 titels: 1920 oorspronkelijk Nederlandstalige romans, 1740 romans zijn uit het Engels vertaald, 1727 uit het Duits, 945 uit het Frans en 413 uit overige talen (Italiaans, Russisch, Zweeds, Deens, etc.). Van ruim tachtig procent van de vertaalde romans heb ik de oorspronkelijke titels achterhaald. De totalen in de tabellen per taal verschillen omdat ik me heb beperkt tot de meest gebruikte genre-aanduidingen.

11 Ik onderscheid 'aanduidingen' van 'genre-aanduidingen' omdat niet iedere 'aanduiding' als leeswijzer fungeert. Zo zien we in vele titels de aanduiding 'geschiedenis' (*Julia van Roubigné. Eene geschiedenis in brieven*, 1795; *Dageraad. Eene geschiedenis uit den voortijd der Hervorming*, 1893) maar mijns inziens functioneerde die term in de negentiende eeuw niet als genre-aanduiding. Hetzelfde geldt voor het Engelse 'history', als in *Maitland of Laurieston. A family history* (1891), voor het negentiende-eeuwse 'story', als in *Mehalah. A story of the salt marshes* (1880) en voor het Duitse 'Geschichte' (*Das erste Jahr im neuen Haushalt. Eine Geschichte in Briefen*, 1888). Daarnaast heb ik hier afgezien van allerhande samenstellingen als 'burgerroman', 'historische roman', 'plattelandsnovelle', 'roman in brieven', enzovoorts. Ten slotte heb ik het onderzoek beperkt tot de genre-aanduidingen die vaak werden gebruikt. Dat de diversiteit aan (genre-)aanduidingen groter was, moge blijken uit de horizontale kolommen in de tabellen. Zie verder: Streng 2013.

De uiteenlopende opvattingen van ‘Roman’ en ‘Novelle’ in het Nederlandse en het Duitse taalgebied verklaren de verschillen echter slechts gedeeltelijk. Bij een nadere analyse zouden andere genre-aanwijzingen, als de reputatie van ‘de Duitse roman’ in Nederland en de naam en faam van een auteur, een uitgever of een reeks waarin een titel verscheen, moeten worden betrokken. Hier volstaat het vast te stellen dat de Nederlandse uitgevers niet blindelings de Duitse genre-aanduidingen volgden maar poogden het Nederlandse publiek zo goed mogelijk voor te lichten over de aard van de tekst door het weglaten of wijzigen van de genre-aanduiding uit de Duitse titel of door er in de Nederlandse uitgave een genre-aanduiding aan toe te voegen.

Dat de Nederlandse uitgevers het Duitse ‘Roman’ slechts in de helft van de gevallen in de Nederlandse titels overnamen, mag een ingrijpende wijziging lijken, maar dergelijke verschillen vallen in het niet als je kijkt naar de titels van vertalingen uit het Engels. In de Engelse uitgaven domineerden de aanduidingen ‘novel’, ‘tale’ en ‘romance’ maar de Nederlandse uitgevers beschikten klaarblijkelijk niet over geschikte equivalenten. Vooral de genre-aanduiding ‘novel’ – die in ruim de helft van de Engelstalige titels werd gebruikt – leverde problemen op. In bijna tachtig procent van de gevallen werd de Nederlandse vertaling zonder genre-aanduiding uitgebracht.

Het negentiende-eeuwse Engelse genre-systeem verschilde wezenlijk van het Nederlandse. Vanaf de vijftiende eeuw duidde de term ‘romance’ op lange verhalende teksten in proza. De term ‘novel’, afgeleid van het Italiaanse ‘novella’, werd rond 1650 in Engeland geïntroduceerd en een ‘novel’ werd duidelijk onderscheiden van een ‘romance’: het wees zowel op een verschil in lengte (een ‘novel’, was beknopter dan een ‘romance’) als in stofkeuze (een novelle ging over een onwettige liefdesgeschiedenis). In de achttiende eeuw waren de termen echter min of meer inwisselbaar (Birch 2009: 723, 855; Mackay 2011: 26-27). Ook in de negentiende eeuw was er geen sprake van systematisch en consequent onderscheid, al werd de term ‘novel’ vaker gebruikt voor werken waarin het leven van de eigen tijd waarheidsgetrouw werd beschreven, terwijl werken waarin de fantasie een grotere rol speelde vaker ‘romance’ werden genoemd (Fowler 1985: 93). Pas aan het einde van de negentiende eeuw kreeg ‘romance’ de betekenis die ze in het Engelse taalgebied tot op heden heeft, namelijk die van liefdesgeschiedenis, veelal van het kaliber dat in Nederland met de ‘Bouquetreeks’ wordt geassocieerd (Ryder 2005: 508-509).<sup>12</sup> Naast ‘novel’ en ‘romance’ werd de term ‘tale’ gebruikt. Het lijkt in de ogen van nu vanzelfsprekend dat de term ‘tale’ duidt op een tekst van geringer omvang dan een ‘novel’ of een ‘romance’. Echter, zoals in het Nederlands de genre-aanduiding ‘verhaal’ in de negentiende eeuw regelmatig en probleemloos werd gebruikt voor omvangrijk verhalend proza – Jacob van Lennep’s *De roos van Dekama. Een verhaal* (1836-1837), bijvoorbeeld, telde 815 bladzijden – gebruikten de Engelsen gedurende de gehele negentiende eeuw de term ‘tale’ voor werken van driehonderd bladzijden of meer. Denk bijvoorbeeld aan de tweedelige roman *Mary Barton*.

<sup>12</sup> De betekeniswijziging van de term ‘romance’ deed zich voor in dezelfde tijd dat in Nederland de betekenis van de term ‘roman’ wijzigde van prozawerk waarin de liefde de hoofdrol speelde tot fictief prozawerk van zekere omvang (Streng 2013). Ik sluit niet uit dat het Engelse ‘romance’ (als het Nederlandse ‘roman’) in de negentiende eeuw beide aspecten (‘verzonnen’ en ‘liefdesgeschiedenis’) in zich sloot.

*A tale of Manchester life* (1848), het driedelige *Ruth Garnett. An historical tale* (1852) of *His life's magnet. A tale* (1892; 344 blz.).<sup>13</sup>

‘An entire study might be devoted to this one group of labels and their multifarious implications’, verzuchtte Fowler (1985: 141) over de begrippen ‘romance’ en ‘novel’.<sup>14</sup> Die studie is er nog niet. Ik betwijfel of het negentiende-eeuwse Engelse genre-systeem afdoende is beschreven, maar laat het schrijven van de geschiedenis van de drie termen ‘novel’, ‘romance’ en ‘tale’ en hun onderlinge verhouding graag aan anderen over. Duidelijk moge zijn dat drie factoren – de omvang van de tekst, de mate van eigen vinding en het belang van de liefdesgeschiedenis – in de loop der tijd een rol hebben gespeeld in het Engelse genresysteem. De mate waarin en het tijdstip waarop die factoren van invloed waren, liepen echter niet synchroon met het Nederlandse genresysteem, met alle problemen van dien.

#### 4 Fiction, waarheid en verdichting

De negentiende-eeuwse Nederlandse uitgevers en vertalers wisten zich geen raad met het onderscheid tussen ‘tale’, ‘romance’ en ‘novel’ en in de laatste decennia van de negentiende eeuw kozen de Nederlandse uitgevers voor een eigenaardige oplossing: het opnemen van de oorspronkelijk Engelstalige hoofdtitel als de ondertitel van de Nederlandse uitgave. Bij vertalingen van Duitse werken werd dit vrijwel nooit gedaan. Dat was ook niet nodig omdat het Nederlandse en Duitse genre-systeem op een fundamenteel niveau overeenkwam. Aan beide systemen lag de tegenstelling tussen waarheid en verdichting ten grondslag en één van de belangrijkste taken van de Duitse en Nederlandse genre-aanduidingen was aan te geven waar de tekst moest worden geplaatst op de schaal van waarheid en verdichting.

De kern van het verschil tussen het Engelse genre-systeem enerzijds en het Duits/Nederlandse anderzijds is het verschil tussen ‘fiction’ en ‘Dichtung’/‘verdichting’. Je kunt deze niet simpelweg als synoniemen hanteren.<sup>15</sup> In het Engelse taalgebied werd de term ‘fiction’ in de loop van de negentiende eeuw steeds vaker gebruikt als overkoepelende term voor wat nu ‘verhalend proza’ heet (Lamarque & Olsen 1996: 269). Belangrijker was dat ‘fiction’ ook de leeservaring bepaalde. In het Engelse taalgebied was het *concept* ‘fictie’ – het concept van een tekstgenre waarin een autonome werkelijkheid wordt opgeroepen die bovenal aan haar eigen wetten van waarheid en waarschijnlijkheid moet voldoen, maar waarin ook de werkelijkheid op enigerlei wijze en in meer of mindere mate wordt beschreven – eerder gemeengoed dan in het Duitse en Nederlandse taalgebied.<sup>16</sup> Dat

13 Mogelijk vervulde ‘tale’ in de negentiende eeuw dezelfde rol als ‘verhaal’ en ‘novelle’ in het Nederlands, namelijk om te benadrukken dat het traditionele thema ‘hoe ze elkaar uiteindelijk krijgen’ niet de hoofdrol speelde. Edgar Allan Poe’s pleidooi om systematisch onderscheid te maken tussen ‘tale’ en ‘novel’ vond geen weerklank (Lohafer 2005: 528–530; Bourne Taylor 2012: 239–240).

14 Als derde ‘label’ noemt Fowler de term ‘history’, die in de achttiende eeuw in het Engelse taalgebied als genre-aanduiding functioneerde.

15 Goethe’s *Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung* verscheen in het Engels onder meer als: *Truth and poetry from my own life* (1847), *Truth and fiction, relating to my life* (1882) en *Truth and fantasy from my life* (1949).

16 In de achttiende eeuw was dit anders. ‘The normal way of defending the seriousness of the

‘fiction’ zowel verzonnen als niet verzonnen elementen kon bevatten, was vanzelfsprekend. ‘[...] a major difference between Stowe and Multatuli is that the latter fundamentally mistrusts fiction as a way to reveal the world’, aldus Laurens Ham (2011: 470). Het zou onjuist zijn dit verschil op te vatten als het gevolg van persoonlijke eigenaardigheden van Stowe of Multatuli. Het ging om een verschil tussen twee tradities. Het Engelse ‘fiction’ stond in de negentiende eeuw weliswaar tegenover ‘non-fiction’ als verzonnen versus niet-verzonnen, maar daarmee was de waarheid niet in het geding.<sup>17</sup> Hoe anders was dit in het Nederlandse en Duitse taalgebied waar het denken werd beheerst door polariteiten en de term ‘Dichtung’ niet kon worden gedacht zonder tegelijkertijd het tegenovergestelde (‘Wahrheit’) op te roepen waardoor ‘verdichting’ altijd de betekeniswaarde ‘onwaarheid’ met zich droeg.

Het wezenlijke verschil tussen de Angelsaksische traditie en de Rijnlandse laat zich goed illustreren door een vergelijking van de receptie van de historische roman. Gedurende de gehele negentiende eeuw is in Duitsland en Nederland geprotesteerd tegen de historische roman als een ‘Zwittergattung’, een hybride tekstvorm, een bastaardgenre waarin werd getracht het onverenigbare te verenigen (Van der Wiel 1999: 554). Toen de Duitse wetenschapper Tippkötter (1971: 55-61) de receptie van Scotts *Waverley*-romans in Engeland analyseerde, moest hij echter constateren dat de verhouding waarheid en verdichting in Engeland geen enkele rol speelde.<sup>18</sup> Dat was niet, zoals Van der Wiel (1999: 140) postuleerde, omdat de Engelse lezers een ‘ongeschokt vertrouwen in het waarheidsgehalte’ van Scotts romans hadden, maar omdat de Engelsen niet gewoon waren een roman voortdurend op de weegschaal van waarheid en verdichting te leggen.<sup>19</sup> Zij lazen historische romans als ‘fiction’ waardoor fictie en historie niet tegenover elkaar stonden maar onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, of in ieder geval konden zijn.

Afgaande op de vroeg-negentiende-eeuwse reacties op Scotts historische roman speelde de oppositie ‘waarheid’ versus ‘verdichting’ overigens ook in het negentiende-eeuwse Franse poëtische denken geen rol. Net als in Engeland was in Frankrijk de verhouding tussen fictie en werkelijkheid in de historische roman geen punt van discussie en beperkte het verzet tegen de historische roman zich tot een beperkte kring tegenstanders van fictie per se (Massmann 1972: 60-64). Evenals in het Engelse taalgebied speelde een ‘roman historique’ zich per definitie in het verleden af. Wanneer de aanduiding ‘historische roman’ in een of andere vari-

novel was, then, to dissociate it from fiction. The fictional nature of so many literary works was an embarrassment and in poetics much energy was spent to explain away this fact’, aldus Lamarque & Olsen (1996: 269).

17 Aristoteles’ stelling dat poëzie hoger stond dan geschiedschrijving omdat literatuur algemene waarheden bevat terwijl geschiedschrijving individuele, eenmalige gebeurtenissen beschrijft, raakte snel in vergetelheid. In *The defence of poetry*, verschenen in 1595, verdedigde Philip Sidney de stelling dat literatuur ideale waarheden kan uitdrukken, maar, zoals Fowler (1982: 6) het uitdrukt: ‘Only after a long, painful course of difficult thought and sharp controversy was the idea that fiction differs from falsehood as well as from truth arrived at’.

18 Alleen in Schots-puriteinse kringen rezen bezwaren, maar daarin was men in het algemeen niet gecharmeerd van ‘fiction’ (Tippkötter 1971: 56-61).

19 Vgl. Van der Wiel 1999: 140: ‘Waarschijnlijk als gevolg van het ongeschokt vertrouwen in het waarheidsgehalte, speelt in Engeland noch Frankrijk de netelige kwestie van de verhouding fictie en historie een rol van betekenis in de vroegste Scottkritiek. De romans onttrokken zich blijkbaar aan dit probleem’.

ant voorkomt in een uit het Frans vertaalde roman die in het heden of het recente verleden speelt, is dit, zoals de volgende titels illustreren, een toevoeging van de Nederlandse uitgever.

Alex. Dumas, *Het Pruisisch schrikbewind te Frankfurt. Historisch romantische episode uit den oorlog van 1866*. 1868. Vertaling van: *La terreur prussienne. Épisode de la guerre en 1866*. 1867.

Mario Uchard, *Jean de Chazol. Historisch-romantisch verhaal*. 1882. Vertaling van: *Jean de Chazol*. 1869.

Opvallend echter is bovenal – en daarom heb ik de Franstalige werken niet eerder besproken – dat de Fransen veel minder genre-aanduidingen in de titels gebruikten dan Duitse, Engelse of Nederlandse auteurs en uitgeverijen (zie ‘Bijlage’: Tabel 5 en 6).<sup>20</sup> Blijkbaar liepen de behoeften van het lezerspubliek in Frankrijk langs andere lijnen en/of gebruikte men in het Franse taalgebied andere middelen om de lezers duidelijk te maken wat voor tekst men kon verwachten.

## 5 Fictie in Nederland

De term ‘fictie’ werd in Nederland in de negentiende eeuw soms gebruikt, maar dan als synoniem voor ‘verdichting’, en dus aangepast aan de in Nederland gangbare oppositie. We zien dit bijvoorbeeld in een recensie van een roman van Aart Admiraal uit 1864:

*Hoe hij Koning werd* is geen roman. Het is geen fictie, het zijn daadzaken [feiten, TS], omstandigheden, gebeurtenissen uit het dagelijksche, uit het maatschappelijke leven, die ons worden aangeboden (H.I.D.A. 1864: 7).

Het woord ‘fiction’ is in het Engelse taalgebied springlevend. Het woord ‘verdichting’ wordt tegenwoordig alleen nog gebruikt door stadsplanologen. Aan het einde van de negentiende eeuw zien we in Nederlandse tijdschriften, met het concept, de voorzichtige opkomst van de term ‘fictie’ in de Engelse betekenis van het woord. Naar het zich laat aanzien werd – overigens meer onbewust dan opzettelijk – aan het einde van de negentiende eeuw ook vaker de overkoepelende term ‘bellettrie’ gebruikt om te ontsnappen aan de oude dichotomie. In de twintigste eeuw is ‘fictie’ ook in het Nederlands ingeburgerd, al blijft het een ‘stadhuiswoord’, om met Nicolaas Beets (1865: 18) te spreken. Het wordt, evenals ‘non-fiction’, gebruikt in bibliotheken en bibliotheekcatalogi, in advertenties en boekhandels, maar het is nooit volledig opgenomen in het dagelijks taalgebruik.

In zekere zin werden aan het einde van de negentiende eeuw de termen ‘fictie’ en ‘bellettrie’ overbodig omdat het gehele verzamelgebied van kunst en letteren werd herordend. ‘Letterkunde’ was in de negentiende eeuw een zeer ruim begrip, dat zowel fictie als non-fictie omvatte. Hoewel de term ‘literatuur’ aanvankelijk werd beschouwd als een gallicisme, steeg het gebruik ervan in de loop van de ne-

<sup>20</sup> In het totaal werden er tussen 1790 en 1899 945 romans uit het Frans vertaald. Slechts 26 van de oorspronkelijke titels bevatten de genre-aanduiding ‘roman’ en in de 83 van de 108 gevallen dat de titel van een uit het Frans vertaald werk een genre-aanduiding bevat, is het een toevoeging van de Nederlandse uitgever/vertaler.

gentiende eeuw. Aanvankelijk was het bereik nog breed. In 1872, bijvoorbeeld, toen de term ‘literatuur’ voor het eerst een eigen lemma kreeg in een Nederlands-talig woordenboek (de Van Dale), luidde de omschrijving: ‘voortbrengselen der letterkunde, geschriften, boekwerken, boekenkennis, letterkunde’ (Van den Berg 2000: 13). Pas aan het einde van de negentiende eeuw ontstond een nieuw terrein: de literatuur, met als kenmerken: ‘the domain value “artistic”, the content value “fictional”’, die Steen (1999: 115) – hier geciteerd als typische vertegenwoordiger van de na-negentiende-eeuwse periode – kenmerkend acht voor literatuur per se.<sup>21</sup> In Literatuur met een grote L en Kunst met een grote K stond het de kunstenaar vrij een autonome wereld op te roepen en de werkelijkheid te gebruiken en naar zijn hand te zetten. Niet langer werd de lezer geacht te wegen wat waar was en wat verzonnen, en daardoor niet waar was. Daarmee verdween ook de noodzaak door middel van genre-aanduidingen duidelijk te maken waar de tekst moest worden geplaatst op de schaal waarheid en verdichting, en raakte de gewoonte in onbruik om romans die in het heden of recente verleden speelden een ‘historische roman’ te noemen.

‘Historische roman! Hola, zusje, dat zijn tegenstrijdigheden, die zich niet ver-eenigen laten: roman – verdichting; historie – waarheid’, aldus een wijsneuzige oudere broer in het feuilleton van het *Nieuws van den dag* van 10 januari 1876. Denken in de oppositie waarheid versus verdichting was in de negentiende eeuw een vanzelfsprekendheid. Vanzelfsprekendheden tonen zich niet, als verborgen aannames, uitsluitend diep verhuld. Zij openbaren zich ook, en wellicht juist, aan de oppervlakte. Het zou echter een historische vergissing zijn ze daarom als een oppervlakkig verschijnsel af te doen. Eigenlijk is ‘vanzelfsprekendheid’ geen juiste karakterisering; ‘u’ zeggen tegen de meester was in de negentiende eeuw ook vanzelfsprekend. De oppositie ‘waarheid’ versus verdichting was in het literaire denken van de negentiende eeuw meer dan een vanzelfsprekendheid en het is beter haar te karakteriseren met de aan Bourdieu ontleende term ‘doxa’, dat wil zeggen dat er sprake is van ‘een akritische instemming met algemeen aanvaarde en vooronderstelde cognitieve principes die vanzelfsprekend lijken’.<sup>22</sup> Daarmee worden twee elementen naar voren gehaald: het gaat om onweersproken vanzelfsprekendheden en om cognitieve principes.

Dat de oppositie in de negentiende eeuw onbesproken en onweersproken was, kan ik niet beter illustreren dan door te verwijzen naar het lemma ‘Fiktion’ in het onlangs verschenen zevendelige handboek *Ästhetische Grundbegriffe*. Karl Stierle volgt hierin de ontwikkeling van het concept ‘fictie’ vanaf de oudheid op de voet, veelal in samenhang met de ontwikkeling van de roman. Na een uitvoerige bespreking van de achttiende eeuw heeft hij over het tijdvak erna nauwelijks iets te zeggen, immers: ‘Die Literaturtheorie des 19. Jh. hat das Problem der Fiktion nicht vorrangig bekümmert’ (Stierle 2001: 418).<sup>23</sup> Zijn antwoord op de vraag waarom de literatuurtheoretici er plotsklaps het zwijgen toe doen, vind ik onbevredigend.<sup>24</sup>

21 Zie Zipfel 2001, spec. p. 313-322 voor een kritische bespreking van dit standpunt.

22 Hier is gebruik gemaakt van de vertaling van Rooryck 2013: 188.

23 Met het aanbreken van de negentiende eeuw verdwijnt in het lemma ook de samenhang tussen de ontwikkeling van het concept ‘fictie’ en die van de roman: uit de periode 1800-1900 bespreekt Stierle alleen de dichters Giacomo Leopardi en Stéphane Mallarmé.

24 De verklaring luidt: ‘Dies mag seinen Grund haben in einer Literaturauffassung, der die kon-

Zoeken naar verklaringen is hachelijk maar een beschrijving van de context waarin een antwoord zou kunnen worden gevonden, durf ik aan. In het Engelse en Franse taalgebied was die discussie niet nodig omdat daar na de achttiende eeuw ‘fictie’ als concept, als leeswijze algemeen was aanvaard – in ieder geval voor het verhalend proza. In het Nederlandse en Duitse taalgebied was een debat onmogelijk omdat het denken doordeesemd was van de oppositie waarheid versus verbeelding. Wat wel alom en nadrukkelijk ter discussie stond, was de eenheid van het ware, schone en goede. De waarheid kwam hierbij echter slechts zijdelings aan bod. Het esthetische debat spitste zich namelijk toe op de laatste twee componenten van de drieslag en dan in het bijzonder op de voorwaarden waaronder schoonheid en/of moraliteit te realiseren waren. Niet dat er in de negentiende eeuw niet werd gedebatteerd over de wijze waarop en de voorwaarden waaronder waarheid kon worden bereikt – in tegendeel. Die discussie ging echter over de wetenschappen, niet over de kunst.

Met het concept ‘fictie’ werden inderdaad andere cognitieve principes gangbaar. ‘Hoewel men er doorgaans van uitgaat dat de wereld in fictie verzonnen is, wordt niettemin aan fictie vaak een “hogere” waarheidswaarde toegekend dan aan non-fictie’, aldus het voor de twintigste eeuw kenmerkende standpunt, hier in de bewoording van het *Algemeen letterkundig lexicon*.<sup>25</sup> Daarmee kwam ook in Nederland en Duitsland een einde aan het wantrouwen tegenover ‘fictie’, waarmee het genre van de roman vanaf het prille begin van zijn ontstaan was bejegend (Pol 1987: I, 79-110) en ontstond een nieuw ‘doxa’: ‘[...] in structuralism and post-structuralism, the identification of literature and fiction is not only a central feature, but is also beyond argument’ (Lamarque en Olsen 1996: 275).<sup>26</sup>

Over doxa’s wordt per definitie niet gedebatteerd en de vervanging van het ene doxa door een andere is dan ook niet te beschrijven als het gevolg van een gestage gedachteontwikkeling met felle pennenstrijd en elkaar bestrijdende meningen. Mede daarom onderscheidt Bourdieu ‘doxa’s’ van ‘opinies’. Het verdwijnen van een doxa kan echter wel worden vastgesteld. ‘De oppositie “waarheid” versus “verbeelding” hield de negentiende -eeuwers in een wurggreep’, schreef ik elders (Streng 2013: 156). Met de entree van het concept ‘fictie’ werd het negentiende-eeuwse bezwaar tegen de historische roman als een tweeslachtig mengsel van waarheid en verbeelding niet weggenomen. Het werd een non-probleem.

strukture Rationalität und rhetorische Vernünftigkeit der Fiktion fragwürdig geworden ist. Im Programm einer neuen romantischen oder postromantischen Literatur, die sich als Hervorbringung des Genies oder aber als Darstellung gesellschaftigen Wirklichkeit verstand, hatte der Begriff der Fiktion keinen vorrangigen Ort’ (Stierle 2001: 418).

25 Tegelijkertijd ontstond er een scheiding der geesten: het lezerspubliek viel uiteen in onderscheiden domeinen (high brow, middle brow en low brow) met verschillende behoeften en leeshoudingen (Van Boven 2012). Het is vooralsnog de vraag of en in hoeverre alle lezersgroepen met de omwenteling meegingen.

26 Zie ook Zipfel 2001.

## Bibliografie

- Algemeen letterkundig lexicon* – [http://www.dbnl.org/tekst/dela012algeo1\\_01/index.php](http://www.dbnl.org/tekst/dela012algeo1_01/index.php). Geraadpleegd: november 2013.
- Beets 1865 – Hildebrand [N. Beets], ‘La critique est aisée et l’art difficile’. In: *Kunstkronijk* 1865, p. 1-3, 17-19.
- Van den Berg 2000 – Willem van den Berg, *Over literatuur*. Amsterdam, 2000 (<http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=bergo18overo1>).
- Bourne Taylor 2012 – Jenny Bourne Taylor, ‘Short fiction and the novel’. In: J. Kucich en Jenny Bourne Taylor, *The nineteenth-century novel 1820-1880*. Oxford, 2012, p. 239-255.
- Van Boven 1992 – Erica van Boven, *Een hoofdstuk apart. ‘Vrouwenromans’ in de literaire kritiek 1898-1930*. Amsterdam, 1992 ([http://www.dbnl.org/tekst/bove002hoof01\\_01/colofon.php](http://www.dbnl.org/tekst/bove002hoof01_01/colofon.php)).
- Van Boven 2012 – Erica van Boven, *Het belang van de tweede rang*. [Heerlen], 2012 (Inaugurale rede, Open Universiteit).
- Braches 1973 – Ernst Braches, *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903. Een studie in art nouveau*. Utrecht, 1973.
- Birch 2009 – Dinah Birch (ed.), *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford, 2009.
- Drop 1979 – W. Drop, *Verbeelding en historie. Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de negentiende eeuw*. Utrecht, 1979. (Oorspronkelijk diss. Utrecht 1958).
- Fowler 1982 – Alastair Fowler, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford, 1982.
- Ham 2011 – Laurens Ham, ‘A “Farewell to Literature” in 1860? The Problem of Literariness in the Works of Multatuli (1820-1877)’. Paper from the Conference “Current Issues in European Cultural Studies”, organised by the Advanced Cultural Studies Institute of Sweden (ACSIS) in Norrköping 15-17 June 2011. [http://www.ep.liu.se/ecp\\_home/index.en.aspx?issue=062](http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=062).
- Heirbrant 1995 – Serge Heirbrant, *Componenten en compositie van de historische roman*. Leuven-Apeldoorn, 1995 (Literatuur in Veelvoud; 7).
- Herman e.a. 2005 – David Herman, Manfred Jahn & Marie-Laure Ryan, *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London/New York, 2005.
- H.I.D.A. 1864 – H.I.D.A. [over] [Anon.] [A. Admiraal], *Hoe hij koning werd. Hollandsche roman*. In: *Vaderlandsche letteroefeningen* (1864) I (Boekbeschouwing), p. 6-10.
- Kuitert 1993 – Lisa Kuitert, *Het ene boek in vele delen. De uitgave van literaire series in Nederland, 1850-1900*. Amsterdam, 1993 (diss. Amsterdam).
- Lamarque & Olsen 1996 – Peter Lamarque & Stein Haugom Olsen, *Truth, Fiction and Literature. A Philosophical Perspective*. Oxford, 1996.
- Lohafer 2005 – Susan Lohafer, ‘Short Story’. In: Herman e.a. 2005, p. 528-530.
- MacKay 2011 – Marina MacKay, *The Cambridge Introduction to the Novel*. Cambridge, 2011.
- Massmann 1972 – K. Massmann, *Die Rezeption der historischen Romanen Sir Walter Scott in Frankreich 1816-1832*. Heidelberg 1972 (Studia Romanica 24).
- Oosterholt 2012 – Jan Oosterholt, ‘Buitenlandse literatuur als katalysator in het poëtische debat. Berthold Auerbach en het genre van de dorpsvertelling in het Nederlandse literaire systeem (1845-1885)’. In: *TNTL* 128 (2012), p. 227-238.
- Pol 1987 – L.R. Pol, *Romanbeschouwing in voorredes. Een onderzoek naar het denken over de roman in Nederland tussen 1600 en 1755*. 2 dln. Utrecht, 1987.
- Projekt Historischer Roman – Projekt Historischer Roman, Institut für Germanistik. Universität Innsbruck. <http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/>.
- Rooryck 2013 – Guy Rooryck, ‘De verloren zege van een *lingua franca*. Het Frans aan de vooravond van de negentiende eeuw’. In: *De negentiende eeuw* 37 (2013) 3, p. 184-200.
- Ryder 2005 – Mary Ellen Ryder, ‘Romance novel’. In: Herman e.a. 2005, p. 508-509.
- Steen 199 – Gerard Steen, ‘Genres of Discourse and the Definition of Literature’. In: *Discourse Processes* 28 (1999) 2, p. 109-120.
- Stierle 2001 – Karlheinz Stierle, ‘Fiction’. In: Karlheinz Barck e.a. (Hg.), *Ästhetische Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch*. 7 dln. Stuttgart/Weimar 2001, II, p. 380-428. Geciteerd naar de Studienausgabe 2011.
- Streng 1997 – Toos Streng, *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860*. Amsterdam, 1997. (<http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=streo12gesc01>).
- Streng 2011a – Toos Streng, ‘De roman in Nederland, 1790-1899. Een boekhistorische verkenning’.

- In: *TNTL* 127 (2011), p. 139-163.
- Streng 2011b – Toos Streng, 'Een kwestie van vraag en aanbod. Lezers en kopers van romans in Nederland 1790-1899'. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 18 (2011), p. 69-96.
- Streng 2012a – Toos Streng, 'Gedwongen tot specialismen. Uitgevers van Franse romans in Nederland, 1790-1899'. In: *TNTL* 128 (2012), p. 32-68.
- Streng 2012b – Toos Streng, 'Een noodzakelijk kwaad. De Franse roman en de meningsvorming over de roman in Nederland (1830-1875)'. In: *TNTL* 128 (2012), p. 212-226.
- Streng 2013 – Toos Streng, 'Genre-aanduidingen in de titels van het Nederlandse proza van de negentiende eeuw, of waarom een roman geen roman mocht heten'. In: *TNTL* 129 (2013), p. 149-168.
- Tippkötter 1971 – H. Tippkötter, *Walter Scott. Geschichte als Unterhaltung. Eine Rezeptionsanalyse der Waverley-novels*. Frankfurt a.M., 1971 (Studien zur Philosophie und Literatur des neunzehnten Jahrhunderts).
- Van der Wiel 1999 – J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)*. Leuven/Apeldoorn, 1999 (Literatuur in Veelvoud; 12).
- Zipfel 2001 – Frank Zipfel, *Fiktion, Fiktivität, Fiktionalität. Analysen zur Fiktion in der Literatur und zum Funktionsbegriff in der Literaturwissenschaft*. Berlin, 2001 (Allgemeine Literaturwissenschaft – Wuppertaler Schriften; 2).

## Adres van de auteur

Vrolikstraat 34-d  
1091 VG Amsterdam  
toos.streng@hetnet.nl

## Bijlage

TABEL 1 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van Duitstalige romans en de vertaling ervan in de Nederlandstalige uitgave

| <i>Duitstalige romans</i> |        | <i>Nederlandse vertaling</i> |           |         |          |       |        |          |           |         |             |              |         |       |          |            |         |           |                       |
|---------------------------|--------|------------------------------|-----------|---------|----------|-------|--------|----------|-----------|---------|-------------|--------------|---------|-------|----------|------------|---------|-----------|-----------------------|
| Genre-aanduiding          | totaal | beeld                        | bladzijde | episode | episoden | roman | schets | tafereel | taferelen | verhaal | gebeurtenis | geschiedenis | novelle | roman | schetsen | vertelling | tonelen | subtotaal | geen genre-aanduiding |
|                           |        |                              |           |         |          |       |        |          |           |         |             |              |         |       |          |            |         |           |                       |
| Roman                     | 588    | 1                            |           | 1       |          | 292   | 2      | 6        | 5         | 28      |             | 3            |         |       | 1        |            |         | 339       | 249                   |
| Erzählung                 | 105    |                              | 1         |         |          |       |        | 4        |           | 41      | 2           | 2            | 1       | 7     | 1        | 8          |         | 67        | 38                    |
| Novelle                   | 50     |                              |           |         |          | 4     | 1      | 3        |           | 7       |             |              | 11      |       |          |            | 1       | 27        | 23                    |
| Gemählde                  | 46     |                              |           |         | 1        | 2     |        | 29       | 1         | 1       |             |              |         |       |          |            |         | 34        | 12                    |
| Bild                      | 24     | 1                            | 1         | 1       |          | 2     | 2      | 5        |           | 3       |             | 3            |         |       |          |            |         | 18        | 6                     |
| Totaal                    | 813    | 2                            | 2         | 2       | 1        | 300   | 5      | 47       | 6         | 80      | 2           | 8            | 12      | 7     | 2        | 8          | 1       | 485       | 328                   |

TABEL 2 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van vertalingen van Duitstalige romans vergeleken met de aanduidingen in de titels van de brontekst

| <i>Vertaald uit het Duits</i> |        | <i>Aanduiding in brontekst</i> |       |      |           |          |            |        |             |       |        |        |             |           |                                    |
|-------------------------------|--------|--------------------------------|-------|------|-----------|----------|------------|--------|-------------|-------|--------|--------|-------------|-----------|------------------------------------|
| Genre-aanduiding              | totaal | Novelle                        | Roman | Bild | Erzählung | Gemählde | Geschichte | Bilder | Darstellung | Scene | Skizze | Scenen | Erzählungen | subtotaal | geen genre-aanduiding in brontekst |
| roman                         | 347    | 4                              | 229   | 2    | 7         | 2        | 1          |        |             |       |        |        |             | 245       | 102                                |
| verhaal                       | 122    | 7                              | 28    | 3    | 41        | 1        | 11         |        |             |       |        |        | 1           | 92        | 30                                 |
| tafereel                      | 71     | 3                              | 6     | 5    | 4         | 29       | 4          | 1      | 1           | 1     | 1      |        |             | 55        | 16                                 |
| novelle                       | 17     | 11                             |       |      |           |          |            |        |             |       |        |        |             | 11        | 6                                  |
| taferelen                     | 10     |                                | 5     |      |           | 1        |            | 2      |             |       |        | 1      |             | 9         | 1                                  |
| schets                        | 6      | 1                              | 2     | 2    |           |          |            |        |             |       |        |        |             | 5         | 1                                  |
| schetsen                      | 5      |                                | 1     |      | 1         |          |            |        |             |       |        |        |             | 2         | 3                                  |
| Totaal                        | 578    | 26                             | 271   | 12   | 53        | 33       | 16         | 3      | 1           | 1     | 1      | 1      | 1           | 419       | 159                                |

TABEL 3 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van Engelstalige romans en de vertaling ervan in de Nederlandstalige uitgave

| <i>Engelstalige romans</i> |        | <i>Nederlandse vertaling</i> |            |         |              |       |         |         |        |          |          |           |         |           |             |           |                       |
|----------------------------|--------|------------------------------|------------|---------|--------------|-------|---------|---------|--------|----------|----------|-----------|---------|-----------|-------------|-----------|-----------------------|
| Genre-aanduiding           | totaal | roman                        | vertelling | verhaal | geschiedenis | beeld | beelden | novelle | schets | tafereel | schetsen | taferelen | tonelen | bladzijde | schildering | subtotaal | geen genre-aanduiding |
| novel                      | 284    | 37                           |            | 15      | 2            | 2     | 1       | 3       | 2      | 1        |          |           |         |           |             | 63        | 221                   |
| tale                       | 167    | 13                           | 1          | 69      | 7            | 1     |         | 1       | 2      | 5        |          | 1         | 1       | 1         | 1           | 103       | 64                    |
| romance                    | 83     | 34                           |            | 10      | 1            |       |         | 1       |        |          | 1        |           |         |           |             | 47        | 36                    |
| Totaal                     | 534    | 84                           | 1          | 94      | 10           | 3     | 1       | 5       | 4      | 6        | 1        | 1         | 1       | 1         | 1           | 213       | 321                   |

TABEL 4 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van vertalingen van Engelstalige romans vergeleken met de aanduidingen in de titels van de brontekst

| Vertaald uit het Engels |        | Aanduiding in brontekst |         |      |           |        |      |          |       |        |         |        |           |         |           |                                    |  |
|-------------------------|--------|-------------------------|---------|------|-----------|--------|------|----------|-------|--------|---------|--------|-----------|---------|-----------|------------------------------------|--|
| Genre-aanduiding        | totaal | novel                   | romance | tale | chronicle | legend | saga | sketches | story | sketch | picture | legend | narrative | history | Subtotaal | geen genre-aanduiding in brontekst |  |
| verhaal                 | 174    | 15                      | 10      | 69   |           |        |      |          | 23    |        |         | 1      | 3         |         | 121       | 53                                 |  |
| roman                   | 149    | 37                      | 34      | 13   | 1         | 1      | 1    | 1        | 5     |        |         |        |           |         | 93        | 56                                 |  |
| tafereel                | 18     | 1                       |         | 5    |           |        |      |          | 2     |        | 1       |        |           |         | 9         | 9                                  |  |
| vertelling              | 10     |                         |         | 1    |           |        |      |          | 1     |        |         |        |           | 1       | 3         | 7                                  |  |
| schets                  | 7      | 2                       |         | 2    |           |        |      |          | 2     | 1      |         |        |           |         | 7         | 0                                  |  |
| novelle                 | 6      | 3                       | 1       | 1    |           |        |      |          |       |        |         |        |           |         | 5         | 1                                  |  |
| schetsen                | 4      |                         | 1       |      |           |        |      | 1        |       |        |         |        |           |         | 2         | 2                                  |  |
| taferelen               | 4      |                         |         | 1    |           |        |      |          | 2     |        |         |        |           |         | 3         | 1                                  |  |
| Totaal                  | 372    | 58                      | 46      | 92   | 1         | 1      | 1    | 2        | 35    | 1      | 1       | 1      | 3         | 1       | 243       | 129                                |  |

TABEL 5 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van Franstalige romans en de vertaling ervan in de Nederlandse uitgave

| <i>Franstalige romans</i> |        | <i>Nederlandse vertaling</i> |            |       |         |          |          |         |           |                       |
|---------------------------|--------|------------------------------|------------|-------|---------|----------|----------|---------|-----------|-----------------------|
| Genre-aanduiding          | totaal | kroniek                      | vertelling | roman | verhaal | tafereel | schetsen | tonelen | subtotaal | geen genre-aanduiding |
| roman                     | 26     |                              |            | 14    |         | 2        |          |         | 16        | 10                    |

TABEL 6 De belangrijkste genre-aanduidingen in de titels van vertalingen van Franstalige romans vergeleken met de aanduidingen in de titels van de brontekst

| <i>Vertaald uit het Frans</i> |        | <i>Aanduiding in brontekst</i> |          |       |        |          |       |           |                                    |
|-------------------------------|--------|--------------------------------|----------|-------|--------|----------|-------|-----------|------------------------------------|
| Genre-aanduiding              | totaal | étude                          | nouvelle | roman | scènes | histoire | conte | Subtotaal | geen genre-aanduiding in brontekst |
| novelle                       | 1      |                                |          |       |        |          |       | 0         | 1                                  |
| roman                         | 61     | 1                              | 1        | 14    |        |          |       | 16        | 45                                 |
| schets                        | 3      |                                |          |       |        |          |       | 0         | 3                                  |
| schetsen                      | 2      |                                |          |       | 1      |          |       | 1         | 1                                  |
| tafereel                      | 12     |                                |          | 2     |        |          |       | 2         | 10                                 |
| taferelen                     | 4      |                                |          |       |        |          |       | 0         | 4                                  |
| verhaal                       | 23     |                                | 3        |       | 1      | 1        |       | 5         | 18                                 |
| vertelling                    | 2      |                                |          |       |        |          | 1     | 1         | 1                                  |
| Totaal                        | 108    | 1                              | 4        | 16    | 2      | 1        | 1     | 25        | 83                                 |